

Presentació

NICOLAU DOLS¹
President de la Secció Filològica

L'Institut d'Estudis Catalans va organitzar el novembre de 2022 una sèrie de diàlegs sobre els usos socials del català. D'acord amb el perfil de l'IEC, aquests diàlegs es varen interessar per la llengua en la societat i necessàriament també en tots els àmbits del coneixement. En concret, els diàlegs varen ser quatre:

1. Aproximacions quantitatives i qualitatives a l'ús del català.
2. El català en la tecnologia.
3. El català en la comunicació de la ciència.
4. El català en la vida social.

Hi varen participar persones vinculades a l'IEC, tant membres de la institució com de societats filials que en depenen. Fruit de l'intercanvi d'idees són vint-i-tres textos repartits entre els quatre àmbits esmentats. En aquest document de síntesi s'esbossa una línia d'argumentació compartida per les diverses aportacions.

En general, cal dir que hi ha preocupació per l'accés a dades d'ús de tots els territoris de llengua catalana, una dificultat que resulta d'un dels problemes generals indicats com a greus: el de la fragmentació. Més enllà d'aquesta dificultat inicial, cal assenyalar també el consens sobre les possibilitats de millora de l'ús del català gràcies a la recerca en tecnologies lingüístiques. Aquesta previsió de millora s'aplica també al camp de la comunicació de la recerca. Continuar els esforços de la normalització de la llengua començats els anys vuitanta és vist com una necessitat per al progrés social i econòmic dels Països Catalans. La relació entre llengua i recerca és positiva en els dos sentits: fer recerca i comunicar-la en

1. A/e: ndols@iec.cat

català, i aplicar la recerca a l'estudi dels usos socials del català i fer propostes d'aplicació tecnològica per al creixement en aquest camp.

Des del començament dels processos de normalització lingüística als diferents territoris de la llengua catalana s'han produït canvis motivats per les relacions diverses que s'han donat en el transcurs del temps amb les institucions de l'Estat espanyol i pels increments demogràfics observables des del començament d'aquest segle. Sigui com sigui, sobre els processos de normalització lingüística pesa el fet de l'obligatorietat constitucional del coneixement del castellà a Espanya, un factor de desequilibri que converteix els catalanoparlants d'aquest estat —la immensa majoria del conjunt de la comunitat lingüística— en un subconjunt de parlants del castellà i, doncs, parlants capaços de canviar de llengua per a assolir objectius comunicatius quan es relacionen amb monolingües castellano-parlants. Aquest sol ser el resultat de l'estrès lingüístic, especialment en espais com les zones metropolitanes i àmbits com la sanitat, la justícia, l'administració estatal i les grans superfícies comercials.

Els canvis demogràfics esmentats han fet que la llengua catalana reculi en termes relatius, però no en termes absoluts: la llengua no perd parlants, però de cada vegada aquests parlants representen una part més petita de la societat. Els discursos catastrofistes sobre el futur del català topen amb la realitat de l'extensió de l'ús de la llengua al ciberespai, però tanmateix predisposen el parlant a la cessió en el camp dels drets lingüístics i a una rebaixa en l'exigència de qualitat de la llengua. En canvi, cal tenir la consciència que la importància de les llengües no s'ha de mesurar pel nombre de parlants, sinó per la influència que les llengües són capaces d'exercir en un món globalitzat. El coneixement d'aquesta influència pot fer canviar la percepció de les possibilitats comunicatives dels parlants. Que el català ocupi el lloc 127 en nombre de parlants entre les llengües del món (*Ethnologue*, 2022), i alhora se situï entre les llengües més influents a internet, capaç d'atreure l'atenció de grans companyies tecnològiques, és un factor capaç d'impulsar la normalització i, a més a més, la reflexió sobre com s'ha de mesurar la importància de les llengües. Que programes com ChatGPT o Whispers, tots dos d'OpenAI, hagin tingut en compte el català des de molt prest és molt positiu, però és el resultat d'un esforç social concentrat en la necessitat de fer visible el català a la xarxa. Campanyes com la del .cat o fites com la constitució primerenca de la Viquipèdia en català mostren que els esforços en innovació fets en català es tradueixen en benestar lingüístic dels parlants. *El català serà llengua tecnològica o no serà*, diu un dels participants en els debats previs a la redacció de l'informe científic transversal de l'IEC de 2022. La relació de la llengua amb la tecnologia avança actualment cap a unes exigències que comprometen totes les institucions que treballen en qualsevol dels dos camps. De cada vegada més les necessitats dels ciutadans es posen en mans de sistemes

intel·ligents que prescindeixen de l'atenció directa d'un humà. Si les màquines són incapaces d'atendre els usuaris que s'hi dirigeixen en català, aleshores no pateix només l'autoestima de l'usuari, sinó que això fa minvar la rendibilitat de l'aprenentatge de la llengua. Cal assegurar la disposició de dades reals dels usos de la llengua: corpus orals reals que permetin la detecció de tendències evolutives i que tinguin en compte totes les varietats de la llengua. Si el català ha de sobreviure a la revolució de la intel·ligència artificial cal invertir en innovació, en tecnologia lingüística. Aquest és el nou repte: així com el català va entomar correctament el de l'eclosió d'internet, ara cal que s'esforci per ser tingut en compte per les corporacions que dissenyen sistemes d'intel·ligència artificial i interfícies lingüístiques, tant escrites com orals. La inversió en aquest sector és estratègica perquè pot incidir positivament en la millora de la presència de la llengua en altres sectors: les millores en els sistemes de traducció automàtica ben aviat poden estendre's als assistents virtuals o al doblatge automàtic. En els dos casos el rendiment obtingut és enorme si es mesura segons la capacitat d'accés de l'usuari catalanoparlant a continguts escrits o pronunciats en altres llengües: pensem, per exemple, en un cas concret com és el de la docència universitària per a un auditori multilingüe. En aquest sentit, és de lamentar la desproporcionada distribució dels fons PERTE aplicables a aquest sector que ha fet l'Estat espanyol.

Pel que fa al cas concret de l'evolució de la recerca sobre processament del llenguatge natural (PLN), una línia començada fa setanta anys als Estats Units, el lent desplegament de l'aplicació al català va venir primer de projectes de multinacionals i de les institucions europees i, en algun cas, d'empreses locals interessades o bé en la traducció automàtica o bé en la indexació de continguts. Sovint les aplicacions al català eren subproductes de projectes inicialment pensats per al castellà. En aquest camp, tanmateix, és destacable l'actuació de Softcatalà i de Col·lectivaT, que fomenten la presència del català en el sector de les noves tecnologies. En els dos casos, l'opció pel programari obert apunta cap a l'objectiu de la sobirania tecnològica, un concepte especialment interessant per a les llengües minoritzades perquè els permet actuar sense haver d'esperar atreure l'atenció de les grans multinacionals.

El projecte AINA, impulsat pel Departament de Polítiques Digitals de la Generalitat de Catalunya i executat pel Barcelona Supercomputing Center, representa un pas important en la presa de consciència de les institucions sobre la importància d'aquest sector. L'esforç inversor també ha d'anar acompanyat d'una millora del reconeixement de l'ús del català en l'avaluació de l'activitat de recerca si es tracta d'assegurar la pervivència d'aquesta llengua en l'àmbit científic.

Com dèiem, la millora en aquest sector tecnològic pot tenir conseqüències molt positives en la comunicació general, i també en la comunicació de la

ciència. És important distingir entre la llengua de comunicació acadèmica (o comunicació primària) i la llengua de comunicació científica (o difusió científica o comunicació secundària) per un costat, i entre la llengua de comunicació dels resultats de la recerca i la llengua de la recerca pròpiament (llengua d'ús en la formació dels investigadors i en el dia a dia de grups i institucions de recerca). Si en el cas de la primera distinció hi ha acord en la necessitat de comunicar els resultats al més alt nivell i en l'àmbit internacional en la *lingua franca* de la ciència, actualment l'anglès; pel que fa a la llengua de divulgació i en la llengua del dia a dia, hi ha també consens en la necessitat de fer un esforç per a assegurar-hi la primacia del català. El Manifest de Prada (1973) ja expressava la preocupació per crear les eines que assegurassin l'accés i la preponderància del català en aquest àmbit. En aquest sentit, són molt lloables el *Pla d'enfortiment de la llengua catalana en el sistema universitari i de recerca a Catalunya* (2022), la revista *Mètode*, de la Universitat de València, les iniciatives *Ciència Oberta* i *Divulcat*, i la plataforma Neurons Fregides. Cal assegurar la presència del català en la vida dels grups i les institucions de recerca i a les universitats mitjançant l'establiment o el reforç d'estratègies d'acollida lingüística, la inclusió del català entre les llengües de formació prèvia per a estudiants Erasmus i el manteniment o la incorporació del català en seminaris i *webinars* fent-hi servir sistemes de suport a la comprensió (projecció de resums traduïts o subtitulació automàtica).

Per altra banda, la tasca constant de suport terminològic gràcies a diccionaris específics, al portal CiT i al TERMCAT fa possible l'anostrament de continguts científics per a la formació i per a la divulgació, ja sigui la d'alt nivell o la més popular. Mantenir aquests sistemes és estratègic i vital per a poder parlar de ciència en català i assegurar la integritat funcional de la llengua.

No es tracta aquí d'analitzar les possibilitats de la comunicació en català en l'àmbit de les ciències únicament experimentals o en l'aplicació tecnològica dels resultats d'investigació. Es tracta, més aviat, d'analitzar el paper de la llengua catalana en l'entorn científic entès en sentit ampli i lligat als usos socials. De quina comunitat lingüística es parla i quin paper hi han de tenir llengua i ciència. És per això que cal revisar l'estat actual de la llengua i, també, de quina manera els resultats d'investigació poden ser útils per a la supervivència del català en un món d'evolució accelerada de la tecnologia.

Dos dels perills reals que ha d'afrontar la comunitat lingüística són la fragmentació administrativa i, com s'ha assenyalat, la subordinació a altres llengües. Calen polítiques integrades de totes les administracions amb competència sobre la llengua per tal que el parlant percebi que hi ha àmbits d'ús en què el català és necessari i perquè trobi fàcilment maneres d'integrar-se en la comunitat lingüística. Sobre això darrer és important la planificació d'estratègies d'acostament cultural entre comunitats lingüístiques instal·lades als territoris històrics del català.

Des dels anys vuitanta, l'aplicació de les reformes lingüístiques en el sistema educatiu ha creat l'actual sistema de conjunció lingüística. Hi ha evidències que els efectes de la reforma han propiciat un vast coneixement de la llengua, si bé l'ús efectiu del català no ha avançat de la mateixa manera. Segons l'Informe del Síndic de Greuges de Catalunya (2022), l'ús del català al sistema educatiu d'aquest territori és majoritari a l'ensenyament primari i secundari. També ho és en les comunicacions amb els estudiants quan les inicien els professors. En canvi, quan la iniciativa és dels estudiants, hi ha actualment un ús indistint de català i castellà. En situació pitjor es troba l'ús del català entre els joves en àmbits d'educació no formal, almenys de l'esfera esportiva. Diverses institucions (Òmnium Cultural, Consell Escolar de Catalunya, Consell Lingüístic Assessor del Departament d'Educació de Catalunya) assenyalen la necessitat de reforçar la presència de la llengua catalana en la formació d'educadors (més enllà de mestres i professors, també de monitors i altres responsables de sectors d'educació no formal i lleure) per tal de situar el català «com una llengua accessible a tota la població, i com un referent ineludible i positiu d'identificació electiva, compatible amb altres adscripcions» (Informe del Síndic de Greuges de Catalunya, 2022). S'identifiquen tres problemes per a aprofundir en la normalització del català en aquests sectors: (i) la dificultat d'absorció del cabal immigratori, accelerat en la darrera dècada, (ii) l'eclosió de les possibilitats de lleure més o menys individual a les xarxes socials, amb una vasta oferta de continguts en castellà i anglès comparativament molt superior a l'oferta de continguts en català, i (iii) la irrupció de moviments polítics de trencament del consens social a favor de la normalització lingüística.

La normalització dels usos del català i l'extensió del coneixement de la llengua no és sols un objectiu afavoridor de la convivència o de conservació d'un patrimoni cultural específic. Més enllà de tot això, hi ha dades que demostren que la bilingüització dels sectors inicialment monolingües en català ha suposat fins a un 20 % d'increment dels ingressos econòmics dels individus afectats. Pel que fa a aspectes demogràfics i de cohesió social, aquest mateix procés d'increment de les competències lingüístiques en català ha fet augmentar del 33 % al 40 % les possibilitats d'aparellament dels subjectes castellanoparlants inicials amb catalanoparlants inicials. Igualment el diferencial entre aquestes dues comunitats lingüístiques inicials pel que fa a la transmissió del català a la generació següent s'ha reduït en un 20 % des de l'inici de la normalització lingüística a l'ensenyament (anys vuitanta). El recompte de castellanoparlants inicials que s'identifiquen amb la llengua catalana mostra encara valors positius a favor de l'atracció del català. Des del punt de vista econòmic i de cohesió social, la normalització lingüística és, doncs, un factor de creixement.

La revolució tecnològica en l'àmbit de la comunicació social ha produït uns canvis d'hàbits en la cerca d'informació i lleure que no sempre són beneficiosos per

a la llengua catalana. La manca de dades per al conjunt dels Països Catalans ja palesa el problema principal en aquest sector, coherent amb el que s'ha assenyalat més amunt: la fragmentació administrativa de la comunitat lingüística es tradueix en l'absència d'un marc comunicatiu comú que actuï d'element de cohesió, un factor essencial per al desenvolupament harmònic i autònom de la llengua. Dit això, tanmateix cal reconèixer que algunes experiències de programació comuna entre les tres grans corporacions públiques de ràdio i televisió dels tres territoris més grans (Catalunya, País Valencià i Illes Balears) són molt ben valorades, si bé enormement escasses, i lluny de l'ideal de la creació conjunta de productes audiovisuals.

La disponibilitat de canals de televisió convencional en català és del 20% a Catalunya. Al País Valencià, l'antic Canal 9 els anys noranta havia arribat a quotes d'audiència de prop del 20%. L'actual À Punt es troba molt lluny d'assolir-les actualment. A les illes Balears IB3 aconsegueix col·locar-se en primera posició en retransmissions d'esdeveniments populars, una marca de la casa que mostra els avantatges de la proximitat. A tot el territori catalanoparlant aquest factor és igualment important, si bé d'un impacte mal de quantificar. A Catalunya el 2022 el recompte de televisions locals era de 49. A l'extrem contrari, el de les plataformes OTT (Over The Top), la situació del català és gairebé residual (dades de 2023): del 8,5% de l'oferta en català de FilminCAT i el 2,4% d'Amazon Prime Video al 0,7% de Netflix i el 0,04% d'HBOMax.

Continuant amb el sector del lleure audiovisual, tot i que Catalunya concentra el 50% de la facturació d'aquest ram a l'estat i que el País Valencià també es mostra molt actiu en aquest sector (*Llibre blanc del desenvolupament de videojocs a la Comunitat Valenciana*, 2019), a Catalunya només hi ha un 6,2% d'usuaris d'aquests productes que els facin funcionar en català. Aquests usuaris tenen a disposició la versió en català d'un 54% dels jocs produïts a Catalunya.

La comunitat de *youtubers* en català agrupa 827 integrants i 74.000 vídeos (2022), amb alguns casos de canals amb nombres molt alts de reproduccions, com els infantils *El pot petit* (149,7 milions de reproduccions i 136.000 subscriptors) o Dàmaris Gelabert (84,3 milions de reproduccions i 2,1 milions de subscriptors). Durant el 2022 els governs de Catalunya, del País Valencià i de les Illes Balears varen organitzar iniciatives conjuntes per a activar aquest sector.

En relació amb el sector audiovisual considerat globalment cal preveure l'aplicació de sistemes d'intel·ligència artificial a la creació i transmissió multilingüe de continguts per tal que el català no en resti marginat. Aquí hi ha un camp important de recerca aplicada que cal planificar tenint en compte dades reals, fortaleeses i flaqueses de l'ús de la llengua, i la necessitat de superar la fragmentació administrativa del territori amb accions conjuntes de les institucions de recerca i els diferents governs.

La situació actual de la comunitat lingüística actua sobre els usos del català, però també sobre el sistema lingüístic mateix: si l'estàndard encara no està prou consolidat és perquè els àmbits d'ús estan fragmentats. La creació d'un espai comunicatiu comú de tot el domini lingüístic és una peça clau en el desenvolupament de la llengua. Cal assolir la reciprocitat de les emissions televisives i radiofòniques en català, però també és imprescindible arribar a fer programació lingüística. L'anàlisi de la qualitat lingüística dels usos públics de la llengua no constata una baixa qualitat general de la llengua usada, sinó uns usos òptims en un 25 %, uns usos amb errors en una proporció similar i una zona mitjana d'inadequacions i problemes menors. És a dir, que el sistema pareix millorable si és sotmès a un ús intens. La consciència de la qualitat actualment està fragmentada, i en cada varietat geogràfica els parlants tenen una imatge de quins usos lingüístics són de qualitat i quins no. Cal avançar en la creació d'espais comuns per a enfortir el sistema. La pràctica de l'assessorament lingüístic ajuda a l'obtenció d'un nivell adequat de qualitat, i no és exclusiva de les llengües subordinades.

CONCLUSIONS

En definitiva, les reflexions generades pels diàlegs al voltant dels usos lingüístics del català apunten en les direccions següents:

— La subordinació lingüística i la fragmentació de la comunitat de parla catalana són els dos problemes generals que amenacen el català.

— Els esforços fets en el camp de la normalització lingüística des dels anys vuitanta han donat resultats positius tant pel que fa a la cohesió social com al creixement econòmic.

— En determinats sectors lligats al desenvolupament tecnològic la llengua catalana s'enfronta al risc d'una major marginació, si bé totes les iniciatives a favor de la llengua en aquests sectors n'han propiciat una situació més favorable del que en principi correspondria a una comunitat lingüística de la dimensió de la catalana.

— Fer recerca i comunicar-la en català és possible sense haver de renunciar a la publicació en la llengua en què actualment se solen difondre els resultats de recerca en l'àmbit internacional.

— La recerca en tecnologia lingüística pot tenir la capacitat d'augmentar les possibilitats d'ús de la llengua en sectors que actualment propicien l'abandó del català.